

केंद्र पुरस्कृत प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना -
पाणलोट विकास घटक २.० ची कामे मनरेगा च्या
अभिसरणा अंतर्गत (Convergence) करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
मृद व जलसंधारण विभाग
शासन निर्णय क्रमांक : केंपुयो-२०२४/प्र.क्र.६१/जल-८
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२
दिनांक : ०१ ऑक्टोबर, २०२४

वाचा :

१. शासन निर्णय, मृद व जलसंधारण विभाग, क्र.केंपुयो-२०२२/प्र.क्र.१५/जल-८,
दि.२७.०८.२०२२,
२. नियोजन विभाग, शासन परिपत्रक, क्र.मग्रारोहयो-२०२१/प्र.क्र.८३/रोहयो-१०अ,
दि.३०.०३.२०२१,
३. नियोजन विभाग, शासन परिपत्रक, क्र.मग्रारो-२०२१/प्र.क्र.२६/रोहयो-७,
दि.०२.०९.२०२१,
४. नियोजन विभाग, शासन निर्णय क्र.मग्रारो-२०२२/प्र.क्र.१७४/रोहयो-६अ,
दि.१४.१२.२०२२,
५. नियोजन विभाग, शासन निर्णय क्र.मग्रारोहयो-२०२२/प्र.क्र.४७/रोहयो-१०,
दि.१३.०८.२०२३,
६. केंद्र शासनाच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयाचे क्र.जे-११०१७/३९/२०१७-आरई-VII,
दि.२६.१०.२०२३ चे पत्र,
७. केंद्र शासनाचे सचिव, ग्रामी विकास विभाग व सचिव, भूसंसाधन विभाग यांचे अर्धशासकीय
पत्र क्र.७-३९/२०२१-WDC-PMKSY/ Part, दि.०९.०३.२०२४.

प्रस्तावना :

केंद्रीय भूसंसाधन विभाग, ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार यांचेमार्फत केंद्र पुरस्कृत प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना - पाणलोट विकास घटक २.० या प्रकल्पाकरिता सामाईक मार्गदर्शक सूचना २०२१ निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. त्यानुसार राज्यात प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना - पाणलोट विकास घटक २.० ही योजना राबविण्यास दि.२७.०८.२०२२ च्या शासन निर्णयान्वये मान्यता प्रदान करण्यात आली आहे.

केंद्र शासनाच्या सामाईक मार्गदर्शक सूचना २०२१ नुसार पाणलोटालाची कामे केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध योजनांच्या अभिसरणामधून करावयाची आहेत. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (MGNREGS) यांच्यामार्फत विविध राज्यांमध्ये पाणलोट विकास प्रकल्पांचे MGNREGS उपक्रमांसह एकीकरण करण्याची यंत्रणा विकसित करण्यात आली आहे. विविध उपक्रमांमधून श्रमकेंद्रित कामांना प्रोत्साहन देणारे मनरेगा पाणलोट विकासासाठी अत्यंत उपयुक्त आहे. पाणलोट प्रकल्पात पाणी साठ्याच्या संरचना, जमीन विकास, मृद व जलसंधारण प्रक्रिया आणि वृक्षारोपण या सर्व गोष्टी हाती घेण्यास वाव आहे. सहभागी पाणलोट विकास कार्यक्रम Participatory Watershed Development Program (PWDP) आणि MGNREGS मधील अभिसरण परस्परांना फायद्याचे ठरू शकते. MGNREGS द्वारे प्रस्तावित करण्यात येणारी सर्व कामे ग्राम पंचायतीद्वारे सूचविली जावून मंजूर करण्यात येवू शकतात. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना

(MGNREGS) अंतर्गत मुबलक निधी उपलब्ध असून, त्यातून प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना § पाणलोट विकास घटक २.० अंतर्गत अभिसरणातून मोठ्या प्रमाणावर कामे करणे शक्य आहे. केंद्रीय महात्मा गांधी नरेगा विभाग, ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार यांनी दि.२६.१०.२०२३ रोजीच्या पत्रान्वये आर्थिक वर्ष २०२३-२४ साठी मनरेगा मधून नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन (NRM) विषयक अनुज्ञेय असणाऱ्या ५८ कामांची, तसेच कृषी व संलग्न १५० कामांची यादी प्रसिध्द केली आहे.

पाणलोट क्षेत्रातील पाण्याचा ताळेबंद (Water Budgeting) :

प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना - पाणलोट विकास घटक २.० अंतर्गत राज्यात पाणलोट समुहांमध्ये नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन (NRM) घटकांतर्गत मृद व जलसंधारणाची कामे हाती घेण्यात आली असून कामे करण्यापूर्वी प्रत्येक सूक्ष्मपाणलोट समुहाचा सविस्तर प्रकल्प आराखडा तयार करण्यात आलेला आहे. सदर सविस्तर प्रकल्प आराखडा (DPR) करीत असतांना त्यातील नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन (NRM) घटकांतर्गत पाणलोट विकासाची (मृद व जलसंधारणाची) कामे प्रस्तावित करण्यासाठी सूक्ष्म पाणलोट समुहात ग्रामीण सहभागिता मूल्यांकन (Participatory Rural Appraisal) पद्धतीने ग्रामस्थांचा सहभाग घेवून भूधारकांसमवेत शिवारफेरी करून एकत्रित नियोजन केले आहे. एकत्रित नियोजनामध्ये शिवारातील प्रत्येक सर्वे नं. / गट नं. मध्ये मृद व जलसंधारणाचे अस्तित्वात असलेले उपचार व नवीन होऊ शकणारे उपचार याची नोंद केली आहे व त्याचे Geotagging सुध्दा केले आहे. पाणलोट क्षेत्रातील सरासरी पर्जन्यमान व त्याद्वारे उपलब्ध होणारा अपधाव (Runoff) व अस्तित्वातील उपचारांमुळे अडविला जाणारा अपधाव व प्रस्तावित नवीन उपचारांमुळे अडविला जाणारा अपधाव याचा पाण्याचा ताळेबंद (Water Budgeting) तयार करण्यात आलेला आहे. पाणलोट समूह जलपरिपूर्ण करणेस्तव (Watershed Saturation) सर्वसाधारणपणे एकूण उपलब्ध अपधावापैकी अस्तित्वात असलेले उपचार व प्रस्तावित नवीन उपचार मिळून किमान ७०% अपधाव अडविला जावा, असे नियोजन करण्यात आलेले आहे.

अभिसरणासाठी पर्याय :

प्रस्तावित करण्यात आलेल्या नवीन मृद व जलसंधारणाच्या उपचारांची यादी करून त्यासाठी येणारा खर्च अंदाजित केला आहे. सदर एकूण खर्चापैकी पाणलोट समूहास उपलब्ध होणाऱ्या PMKSY - WDC २.० मधील एकूण प्रकल्प किंमतीच्या ४७ % निधीतून (NRM घटक) त्या मर्यादेत काही कामे प्रस्तावित करण्यात आलेली आहेत व उर्वरित कामे पाणलोट विकास कामासाठी उपलब्ध असलेले इतर स्रोत ,जसे ,मग्नारोहयो, डीपीसी, जलसंधारण विभाग, राज्य योजना व CSR यातून अभिसरण पद्धतीने करणे अपेक्षित आहे. त्यानुषंगाने क्षेत्रीय यंत्रणांना करावयाच्या कार्यवाहीबाबत सूचना देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजनेतर्गत कार्यान्वित असलेला १४०पाणलोट समुहांमध्ये अशाप्रकारे पाणलोटक्षेत्र जलपरिपूर्ण होण्याच्या उद्देशाने अभिसरणाच्या माध्यमातून मोठ्या प्रमाणात मग्नारोहयोतून मृद व जलसंधारणाची कामे हाती घेणे शक्य आहे. राज्यातील कार्यान्वित १४० प्रकल्पांपैकी १३८ प्रकल्पांचे सविस्तर प्रकल्प अहवाल मंजूर करण्यात आलेले आहेत. तथापि, सदर पाणलोट समूह जलपरिपूर्ण होण्याच्या दृष्टीने एकत्रित नियोजनामध्ये सुधारणा करून अभिसरणातून मग्नारोहयो अंतर्गत अधिकची कामे प्रस्तावित करण्यास वाव आहे. याकरिता क्षेत्रीय यंत्रणांना खालीलप्रमाणे सूचना देण्यात येत आहेत :-

- १) मंजूर सविस्तर प्रकल्प अहवालातील सद्यःस्थितीत मग्नारोहयो अंतर्गत अभिसरणातून प्रस्तावित केलेली कामे पूर्ण करावीत.
- २) उपरोक्त विवेचनानुसार पाणलोट जलपरिपूर्ण होण्याच्या उद्देशाने (किमान ७०% अपधाव (Runoff) अडविणे साठी) एकत्रित सुधारित नियोजन करून केंद्र शासनाच्या दि.२६.१०.२०२३ च्या पत्रासोबतच्या विवरणामध्ये नमूद केल्यानुसार अनुज्ञेय जास्तीत जास्त कामे मग्नारोहयो अंतर्गत अभिसरण पद्धतीने (Convergence) प्रस्तावित करून पूर्ण करावीत.
- ३) अभिसरणाचे नियोजन करतांना, WCDC ने PIA व WDT यांच्या मदतीने सविस्तर प्रकल्प आराखड्याचे उपरोक्त नमूद पार्श्वभूमीवर पुनर्विलोकन (Review) करावे.
- ४) WDC-PMKSY २.० ची अंमलबजावणी करताना MGNREGS उपक्रमांसह आवश्यक कामांसाठी पाणलोट प्रकल्प डीपीआर तयार करावेत. मनरेगाच्या योग्य अभिसरणाने पूरक सविस्तर प्रकल्प अहवाल (DPR) तयार करता येतील.
- ५) मनरेगाच्या क्षेत्रीय यंत्रणेशी संपर्क साधून नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापनाच्या अनुज्ञेय कामांचा समावेश मनरेगाच्या विकास आराखड्यामध्ये करण्यास्तव उचित कार्यवाही करावी.
- ६) त्यासाठी नियोजन विभागाच्या दि.०२ सप्टेंबर, २०२१ च्या शासन निर्णयामध्ये अनुक्र.५ येथे विहित करण्यात आलेल्या कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्यात यावा.
- ७) सक्षम प्राधिकाऱ्यांची मान्यता घेवून कामे जलद गतीने पूर्ण होतील याबाबत पाठपुरावा करण्यात यावा.
- ८) मनरेगा अंतर्गतील कामांकरिता मृद व जलसंधारण विभागाच्या अधिकाऱ्यांना दिनांक १३.०४.२०२३ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचे अधिकार देण्यात आले आहेत. त्यानुसार रु.२५ लाखापर्यंतच्या कामांना तांत्रिक मान्यता देण्याचे अधिकार उपविभागीय जलसंधारण अधिकारी यांना व प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकार जिल्हा जलसंधारण अधिकारी यांना राहतील. तर रु.२५ लाखांपेक्षा अधिक किंमतीच्या कामांना तांत्रिक मान्यता देण्याचे अधिकार जिल्हा जलसंधारण अधिकारी यांना व प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकार जिल्हाधिकारी तथा अध्यक्ष, जिल्हा पाणलोट कक्ष व माहिती केंद्र यांना राहतील. कामांना प्रशासकीय मान्यतेचे नव्याने अधिकार प्राप्त जिल्हा जलसंधारण अधिकाऱ्यांना कार्यक्रम अधिकारी देखील घोषित करण्यात आले आहे. त्यामुळे सदर कामांना कार्यारंभ आदेश देण्याचे अधिकार देखील मृद व जलसंधारण विभागाच्या अधिकाऱ्यांना प्राप्त आहेत. तसेच, कार्यक्रम अधिकारी म्हणून कामे करता यावे. याकरिता नरेगासॉफ्ट प्रणालीचे लॉगीन आयडी उपलब्ध करून देण्याबाबत उक्त शासन निर्णयान्वये निदेश देण्यात आले आहेत. त्यानुसार सदर आयडी प्राप्त करून घेण्यात यावेत.
- ९) मनरेगा योजनेंतर्गत नैसर्गिक व्यवस्थापनासंदर्भातील (NRM) कामांवर किमान ६५ टक्के खर्च करणे आवश्यक आहे. सदर बाब विचारात घेऊन ज्या ग्रामपंचायतींच्या वार्षिक कृती आराखड्यात नैसर्गिक व्यवस्थापनासंदर्भातील (NRM) कामांचा

यापूर्वीच समावेश करण्यात आला आहे, अशी कामे प्राधान्याने पूर्ण करण्यात यावीत व सदर कामे सुरु करण्याबाबत संबंधित यंत्रणांमार्फत कार्यवाही सुरु झाली नसल्यास सदर कामे मृद व जलसंधारण विभागाच्या क्षेत्रीय यंत्रणेमार्फत पूर्ण करून घेण्यात यावीत.

- १०) केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार मनरेगा मधून संसाधनांचे एकत्रीकरण करण्याची व अभिसरणातून कामे पूर्ण करून घेण्यासाठी पाठपुरावा व संनियंत्रण करण्याची प्राथमिक जबाबदारी WCDC अध्यक्ष म्हणून जिल्हाधिकारी यांच्यावर सोपविण्यात येत आहे.
- ११) MGNREGS प्राधिकरणांनी आधीच मंजूर केलेल्या आणि प्रकल्पांच्या त्यांच्या मंजूर शेल्लमध्ये समाविष्ट केलेल्या WDC-PMKSY २.० प्रकल्प क्षेत्रातील कामांच्या अंमलबजावणीसाठी जिल्ह्यातील MGNREGS यंत्रणाकडे पाठपुरावा करावा. तसेच त्याबाबत जिल्ह्यातील MGNREGS यंत्रणांनी तातडीने कार्यवाही करावी.
- १२) मृद व जलसंधारण विभाग आणि नियोजन (रोहयो) विभाग यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या कार्यपध्दतीचा काटेकोरपणे अवलंब करण्यात यावा.

२. सदर शासन निर्णय नियोजन विभाग (रोजगार हमी योजना) अनौसं. क्र.५०९/२०२४, दि.२८.०७.२०२४ अन्वये प्राप्त सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे

३. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२४१००११७२२०१२८२६ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(मृ. सं. देशपांडे)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) मा. राज्यपाल यांचे सचिव.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
- ४) मा. मंत्री, मृद व जलसंधारण यांचे खाजगी सचिव,
- ५) सर्व मा. मंत्री यांचे खाजगी सचिव,
- ६) मा. मुख्य सचिव, यांचे सहसचिव,
- ७) सचिव, मृद व जलसंधारण विभाग यांचे वरिष्ठ स्वीय सहायक,
- ८) आयुक्त (कृषी), पुणे,
- ९) आयुक्त, मृद व जलसंधारण, महाराष्ट्र राज्य, छत्रपती संभाजीनगर,
- १०) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, वसुंधरा पाणलोट विकास यंत्रणा, पुणे,
- ११) सर्व विभागीय आयुक्त,
- १२) महासंचालक, जल व भूमी व्यवस्थापन संस्था (वाल्मी), छत्रपती संभाजीनगर,
- १३) महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मुंबई (प्रसिद्धी करिता),

- १४) आयुक्त, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे,
- १५) आयुक्त, मनरेगा, नागपूर,
- १६) संचालक, मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
- १७) संचालक, फलोत्पादन, पुणे,
- १८) विभागीय कृषी सहसंचालक (सर्व)
- १९) संचालक, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, मुंबई,
- २०) संचालक, महाराष्ट्र सुदूर संवेदन केंद्र, नागपूर,
- २१) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व महासंचालकपुणे, महाराष्ट्र राज्य, सामाजिक वनीकरण,
- २२) सर्व जिल्हाधिकारी,
- २३) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी (.प.जि)
- २४) सर्व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो),
- २५) सर्व उपायुक्त (विकास),
- २६) अपर मुख्य कार्यकारी अधिकारी, वसुंधरा पाणलोट विकास यंत्रणा, पुणे,
- २७) अपर आयुक्त (जलसंधारण), मृद व जलसंधारण विभाग, पुणे, नागपूर /
- २८) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद,
- २९) सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी,
- ३०) सर्व प्रादेशिक जलसंधारण अधिकारी,
- ३१) सर्व जिल्हा जलसंधारण अधिकारी,
- ३२) सर्व जिल्हा जलसंधारण अधिकारीलघुपाटबंधारे, (प.जि)
- ३३) सर्व उपसंचालकसामाजिक वनीकरण,
- ३४) सर्व उपवनसंरक्षकवन विभाग,
- ३५) सर्व जिल्हा विकास अधिकारी (NABARD)
- ३६) सर्व प्रकल्प संचालकजिल्हा ग्रा, मीण विकास यंत्रणा,
- ३७) सर्व अशासकीय सदस्य, राज्यस्तरीय नोडल यंत्रणा (SLNA),
- ३८) महालेखापाल (लेखा परीक्षा / लेखा व अनुज्ञेयता) - १/२, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई / नागपूर,
- ३९) वरिष्ठ कोषागार अधिकारी, पुणे / छत्रपती संभाजीनगर,
- ४०) सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,
- ४१) सर्व सह सचिव / उप सचिव / अवर सचिव, मृद व जलसंधारण विभाग,
- ४२) सर्व कार्यासने, मृद व जलसंधारण विभाग,
- ४३) जल-८ (निवडनस्ती).